

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ І ПРИВАТНЕ ПРАВО, ЗАРУБІЖНЕ ПРАВО

DOI 10.18524/2304-1587.2019.2(35).185883

УДК 341.1.01

О. О. Нігрєєва

кандидат юридичних наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

кафедра загальноправових дисциплін і міжнародного права

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ *ERGA OMNES* У КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА

Статтю присвячено дослідженню поняття «зобов'язання *erga omnes*» у контексті загальної теорії права, визначенню їх сутності та місця у системі правовідносин. Продемонстровано, що з огляду на певні термінологічні розбіжності, традиційно властиві загальній теорії права та теорії міжнародного права, використання терміну «зобов'язання *erga omnes*» у вітчизняній юридичній науці потребує деяких уточнень. Проаналізовано можливість належності зобов'язань *erga omnes* до різних груп правовідносин, а також співвідношення понять «зобов'язання *erga omnes*» і «обов'язки *erga omnes*».

Ключові слова: зобов'язання *erga omnes*, обов'язки *erga omnes*, міжнародне співтовариство як єдине ціле, зобов'язання як правовідносини, загальні правовідносини.

Постановка проблеми. Міжнародна система зазнає значних змін, і останнім часом ці зміни прискорюються. Одним із факторів, які спричиняють ці процеси, є, зокрема, визнання наявності у людства загальних інтересів і цінностей, які потребують ефективних охорони й захисту. Усе більш очевидним стає також той факт, що до участі в цих процесах мають долучатися всі держави світу.

Визначені зміни в системі міжнародних відносин кидають нові виклики і міжнародному праву, яке має забезпечити їх належне регулювання. Як наслідок, виникають нові та продовжують свій розвиток вже існуючі міжнародно-правові концепції й засоби, які б могли задовольнити ці вимоги. Однією з таких концепцій є концепція зобов'язань *erga omnes*, що визначає деякі міжнародні зобов'язання як такі, яких держави в будь-якому випад-

ку мають дотримуватись щодо міжнародної спільноти, адже вони стосуються її загальних інтересів і цінностей, а порушення таких зобов'язань дає змогу будь-якій державі вжити заходів щодо їх забезпечення. Однак зміст цієї концепції тлумачать досить по-різному, що можна простежити навіть у практиці Міжнародного Суду ООН.

Невизначеність поняття призводить до зловживання терміном у контексті більш спеціальних наукових досліджень. Їхні автори намагаються обґрунтовувати висновки, застосовуючи сумнівну з точки зору конкретного юридичного змісту конструкцію для вивчення нових і остаточно невизначених наукових концептів на підставі настільки ж невизначеного концепту.

Іншим негативним наслідком ситуації, яка склалася останнім часом у науці та практиці щодо вищезгаданої концепції, є, як здається, можливість формування ще одного автономного режиму та посилення фрагментації міжнародного права.

Наведене (та інші) міркування обумовлюють необхідність проведення подальших досліджень поняття й правової природи, а також практичних аспектів дотримання і забезпечення виконання зобов'язань *erga omnes*, яким би, однак, був притаманний більш глибокий, системний і комплексний характер.

Це особливо стосується вітчизняної науки міжнародного права. Адже посилання на концепцію зобов'язань *erga omnes* у низці наукових досліджень викликає певні роздуми щодо її вірного теоретичного тлумачення. Це є наслідком також певних термінологічних розбіжностей, які традиційно властиві загальній теорії права та теорії міжнародного права. Отже, як здається, вивчення такого складного концепту слід починати саме з визначення його змісту та місця у контексті більш широких правових вчень, зокрема – загальної теорії зобов'язань і теорії правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теорії та практики дотримання й забезпечення зобов'язань *erga omnes* останнім часом присвячено все більше наукових праць. Як здається, в Україні вивченню цих питань поки що приділено недостатньо уваги. Серед комплексних досліджень варто зазначити кандидатську дисертацію О. О. Коптевої «Зобов'язання *erga omnes* у системі міжнародно-правових зобов'язань» (2013), у якій досить вдало продемонстрована різноманітність підходів до визначення концепту. Інші наукові публікації присвячено окремим питанням виникнення, виконання та забезпечення цього виду зобов'язань.

Що ж до зарубіжних дослідників, то вони приділяють набагато більше уваги вивченню зобов'язань *erga omnes*. Серед них слід назвати С. Annacker, А. Cassese, G. Gaia, Е. Posner, М. Ragazzi, В. Simma, С. Tams, Е. de Wet, К. Zemanek тощо. На окрему увагу заслуговує наукова праця Р. Picone «Зобов'язання *erga omnes* та використання сили» (2017), яка є комплексним і різнобічним дослідженням цього виду зобов'язань, яке підсумовує результати плідної багаторічної праці вченого.

Мета статті. Як вже було зазначено, досконале дослідження всіх теоретичних і практичних аспектів концепції зобов'язань *erga omnes* потребує системності й глибини наукового осмислення. Враховуючи це, метою даної

статті є дослідження поняття «зобов'язання *erga omnes*» у контексті вітчизняної теорії права, визначення їх сутності та місця у системі правовідносин. Як уявляється, це є необхідним для більш обґрунтованого подальшого розвитку концепції у науці міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Термін *erga omnes* перекладається з латині як «щодо всіх; перед усіма; такий, що розповсюджується на всіх». Останнім часом він є одним із часто застосованих у міжнародному праві, особливо у контексті зобов'язань *erga omnes*.

У теорії права є поширеним визначення поняття «зобов'язання *erga omnes*» як «...зобов'язань, які є загальними для всіх, поширюються на всіх та стосуються основних цінностей міжнародного співтовариства, порушення яких державою становить протиправне діяння, здійснене не лише проти держави, якої безпосередньо торкнулося це діяння, а й проти усіх членів міжнародного співтовариства у цілому. У таких випадках всі держави мають юридичний інтерес захищати порушені права» [1, с. 239].

Наведене поняття є майже класичним визначенням концепту, яке базується на широковідомому та такому, що стало вже *locus classicus* рішення Міжнародного Суду ООН у справі про компанію «Barcelona Traction» 1970 року. У ньому суд розділив всі зобов'язання на двосторонні й зобов'язання між конкретною державою та міжнародним співтовариством у цілому. Як зазначено в рішенні (п. 33), «...слід проводити істотну різницю між зобов'язаннями держави щодо міжнародного співтовариства як єдиного цілого і тими, які виникають по відношенню до іншої держави... В силу своєї природи перші представляють інтерес для всіх держав. Зважаючи на важливість порушених прав, всі держави можуть розглядатися як такі, що володіють юридичним інтересом щодо їхнього захисту; вони є зобов'язаннями *erga omnes*. Такі зобов'язання, наприклад, впливають у сучасному міжнародному праві із заборони актів агресії й геноциду, а також з принципів і норм щодо основних прав людини, включаючи захист від рабства та расової дискримінації. Деякі з відповідних прав захисту увійшли в загальне міжнародне право... Інші були створені міжнародними актами універсального або квазі-універсального характеру» [2].

Не маючи на меті зупинятися на більш детальному розгляді зазначеного рішення, яке дуже широко коментується у науковій літературі, бажаємо звернути увагу на той факт, що запитання викликає використання у ньому самого терміну «зобов'язання». Викладені нижче роздуми стосуватимуться переважно його використання у вітчизняній літературі.

У загальній теорії права прийнято визначати правовідносини як суспільні відносини, врегульовані нормами права. До змісту правовідносин належать суб'єкти, об'єкти, права та обов'язки [3, с. 458]. Відповідно до критеріїв індивідуалізації суб'єктів і співвідношення їхніх прав та обов'язків, правовідносини поділяють на *загальні* (коли суб'єкти, яким належать загальні права чи обов'язки, не є поіменованими, індивідуалізованими) та *конкретні* (коли суб'єкти, яким належать права та обов'язки, є індивідуалізованими), а останні, своєю чергою, – на *абсолютні* (коли одному правомочному суб'єкту – носію права, протистоїть необмежений круг зобов'язань).

них суб'єктів, тобто має місце обов'язок усіх щодо одного) та *відносні* (коли праву одного чітко індивідуалізованого суб'єкта кореспондує обов'язок іншого (інших), так само чітко індивідуалізованого (індивідуалізованих)). Однак у цій системі відсутня конфігурація «обов'язок одного щодо всіх».

Під *зобов'язанням* (зобов'язальними правовідносинами) як правило розуміють правовідносини, в яких одна сторона зобов'язана вчинити на користь іншої сторони певну дію або утриматись від неї. Остання ж, своєю чергою, має право вимагати виконання такого обов'язку. Отже, зобов'язання є правовідносинами, у яких конкретизовані обидві сторони та їхні права й обов'язки, тобто мова йде саме про *конкретні відносні правовідносини*. Однак для зобов'язань *erga omnes* не є властивою двостороння визначеність суб'єктів, навпаки, абсолютному обов'язку однієї сторони відповідає множинність правомочних суб'єктів.

До таких суб'єктів відносять держави як основних суб'єктів міжнародного права. Слід зауважити, що має місце наукова дискусія щодо можливості включення до їхнього кола також інших суб'єктів, зокрема, міжнародних організацій. Вираз, застосований судом у рішенні, *international community as a whole* (міжнародне співтовариство як єдине ціле), може призвести до думки, що в якості конкретизованої правомочної сторони зобов'язання може розглядатися міжнародне співтовариство. Однак з точки зору теорії сучасного міжнародного права, такого суб'єкта не існує. Звісно, його виникнення у майбутньому було би бажаним, але наразі більш нагадує утопію, ніж реалію міжнародних відносин.

З точки зору загальної теорії права, правовідносини, які складаються у контексті реалізації зобов'язань *erga omnes*, більше схожі на *загальні* або *загальнорегулятивні* правовідносини, які виокремлюють поряд із конкретними правовідносинами. Професор С. С. Алексеев визначає загальні правовідносини як «...правові зв'язки, засновані на таких загальних правах і обов'язках (у тому числі загальних дозволах та заборонах) суб'єктів, які не мають поіменної індивідуалізації. Термін “загальні” стосовно правовідносин слід розуміти інакше, ніж для характеристики юридичної норми. Він означає тут не безособовість, не неперсоніфікованість явища, а навпаки, сувору конкретність, але таку конкретність, при якій суб'єкти мають відношення до всіх суб'єктів в рамках цієї правової системи» [4, с.102]. Цікавим є розуміння автором положення сторін таких правовідносин. На його погляд, «положення кожного учасника правовідносин відрізняє певний юридичний стан, особливі юридичні позиції відносно ... усіх інших суб'єктів. Причому “усі інші” протистоять йому як єдине, нерозчленоване ціле» [4, с. 102]. Як здається, останнє формулювання є дуже схожим на те, яке застосував Міжнародний Суд ООН у своєму рішенні 1970 р., зазначивши «*міжнародне співтовариство як єдине ціле*».

Загальноправові відносини є саме правовідносинами, що означає наявність у однієї зі сторін чи-то загальних прав, чи-то загальних обов'язків. На думку проф. Н. І. Матузова, для їх виникнення не потрібні конкретні юридичні факти, адже вони виникають на базі певної норми права та існують протягом існування цієї норми [5, с. 295]. Саме це має місце у ситуації

із зобов'язаннями *erga omnes*, які часто виникають для суб'єктів з самого факту існування основних принципів міжнародного права.

Прикладами таких правовідносин у національному праві часто вважають деякі конституційні правовідносини, у яких правомочними та зобов'язаними сторонами є одночасно громадяни та держава [5, с. 295]. Ідея обов'язків держави, які вона має виконувати перед невизначеним колом правомочних суб'єктів-громадян, є дуже близькою до ідеї зобов'язань *erga omnes*, яких певна держава також має дотримуватися перед міжнародним співтовариством, тобто всіма державами.

Проведена паралель призводить до думки, що в контексті класичного розуміння поняття «зобов'язання» у вітчизняному праві, можливо, більш доречним було б у перекладі рішення «Barcelona Traction» застосувати замість виразу «зобов'язання *erga omnes*» вираз «обов'язки *erga omnes*», який більше відповідає правовій природі зазначеного явища та призводив би до меншої плутанини. Адже мова йде не про конкретні відносні правовідносини, а саме про обов'язок певного суб'єкта міжнародного права щодо усіх інших суб'єктів.

Принаймні термін «обов'язки» здається більш вдалим при перекладі цього терміну на українську мову: з точки зору вітчизняної юридичної термінології «обов'язок» і «зобов'язання» суттєво відрізняються, у той час як у англійській мові слово «obligation» означає і обов'язок, і зобов'язання. До речі, саме так ще 20 років назад розумів *erga omnes* проф. В. І. Євінтов, визначаючи, що цей вираз є характеристикою «...загальних, таких, які поширюються на всі держави, *обов'язків*. Між власне державою і міжнародним співтовариством як сукупністю держав складаються відносини, які ґрунтуються на нормах загального права і на необхідності захисту фундаментальних інтересів цього співтовариства» [6].

Такі обов'язки, однак, можна також розглядати і як частину змісту загальних правовідносин, або ж навіть конкретних *абсолютних правовідносин із індивідуалізованою зобов'язаною стороною*. Хоча з приводу можливості виокремлення останніх у вітчизняній теорії права немає єдності думок, адже традиційно прийнято вважати, що «...абсолютні правовідносини – це правовідносини, в яких поіменно визначена тільки одна сторона – носій права» [4, с. 106]. Однак мають місце пропозиції виділяти абсолютні правовідносини, в яких присутня одна зобов'язана сторона і необмежене коло уповноважених осіб [7]. Якщо допускати існування останніх, зобов'язання *erga omnes* можуть бути їхнім прикладом.

Висновки. Отже, як здається, використання терміну «зобов'язання *erga omnes*» у вітчизняній юридичній науці потребує деяких уточнень. Перш за все – з огляду на особливості розуміння понять «правовідносини» та «зобов'язання» у науці національного права.

Із урахуванням останніх, зобов'язання *erga omnes* з більшою ймовірністю можна віднести до групи загальних правовідносин, ніж до конкретних, до яких традиційно відносять зобов'язальні правовідносини. У контексті загальних правовідносин не прийнято говорити про загальні зобов'язання, а скоріше про загальні права та обов'язки.

Термінологія загальної теорії права та теорії міжнародного права завжди суттєво відрізнялася, що однак не сприяє більш правильному розумінню певних концептів. Як здається, таким, що більш відповідає загальній юридичній термінології, міг би бути переклад терміну «*obligations erga omnes*» на українську мову як «обов'язки *erga omnes*», а не «зобов'язання *erga omnes*». У будь-якому разі, саме останній термін увійшов у вітчизняний науковий обіг і застосовується у дослідженнях. Сподіваємося, що наведені вище міркування будуть корисними для подальшого вивчення та розвитку як самої концепції зобов'язань *erga omnes*, так і інших концепцій, пов'язаних із нею.

Список літератури:

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2007. 992 с.
2. Affaire de la Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited: Arret du 5 fevrier 1970, International Court of Justice. URL: <http://www.icj-cij.org/docket/files/50/5387.pdf> (дата звернення: 13.11.2019).
3. Венгеров А. Б. Теория государства и права: учеб.; 6-е изд. Москва: Омега-Л, 2009. 607 с.
4. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2-х т. Москва: Юридическая литература, 1981. Т. 2. 355 с.
5. Теория государства и права: учебник / под общ. ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. Москва: Юристъ, 2004. 512 с.
6. Свінтов В. І. Ерга омнес. *Юридична енциклопедія*: в 6-ти т. / за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2: Д-Й. 744 с. URL: <http://leksika.com.ua/legal/> (дата звернення: 13.11.2019).
7. Рыбалов А. О. Абсолютные обязательства?! *Закон и право. Библиотека юриста*. URL: <http://legallib.ru/civillaw/absolyutnye-obyazatelstva.html> (дата звернення: 13.11.2019).

Стаття надійшла до редакції 15.11.2019 р.

А. А. Нигреева

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОБЯЗАТЕЛЬСТВА *ERGA OMNES* В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕЙ ТЕОРИИ ПРАВА

Резюме

Статья посвящена исследованию понятия «обязательства *erga omnes*» в контексте общей теории права, определению их сущности и места в системе правоотношений. В работе продемонстрировано, что в силу определенных терминологических разногласий, которые традиционно свойственны общей теории права и теории международного права, использование термина «обязательства *erga omnes*» в отечественной юридической науке нуждается в некотором уточнении. Автор проанализировал возможность принадлежности обязательств *erga omnes* к разным группам правоотношений, а также использование понятий «обязательства *erga omnes*» и «обязанности *erga omnes*».

Учитывая то, что в праве под обязательством как правило понимают правоотношения, в которых одна сторона обязана совершить в пользу другой (правомочной) стороны определенное действие или воздержаться от него, любые обязательства как правило принято относить к конкретным относительным правоотношениям, в которых четко определенному праву одной стороны корреспондирует четко определенная обязанность другой. Однако обязательствам *erga omnes* такая конфигурация прав и обязанностей не присуща, ведь в них абсолютной обязанности одной стороны соответствует множественность правомочных субъектов, которыми являются государства как основные субъекты международного права. С точки зрения теории современного международного права, международное сообщество как единое целое не может рассматриваться как один индивидуализированный субъект в обязательственных правоотношениях *erga omnes*. Как следствие, обязательства *erga omnes* больше похожи на общие или общерегулятивные правоотношения, которые выделяют наряду с конкретными правоотношениями и к которым, однако, не относят обязательства.

Проведенная параллель привела автора к мысли, что в контексте классического понимания в отечественном праве термина «обязательство», возможно, более уместным было бы применить в переводе решения «Barcelona Traction» вместо выражения «обязательства *erga omnes*» выражение «обязанности *erga omnes*», которое более соответствует правовой природе указанного явления и приводило бы к меньшей путанице. Ведь речь идет не о конкретных относительных правоотношениях, а именно об обязанности определенного субъекта международного права в отношении всех других его субъектов.

Ключевые слова: обязательства *erga omnes*, обязанности *erga omnes*, международное сообщество как единое целое, обязательство как правоотношение, общие правоотношения.

O. O. Nihreieva

Odesa I. I. Mechnikov National University,
The Department of General Law Disciplines and International Law
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine

OBLIGATIONS *ERGA OMNES* IN THE CONTEXT GENERAL THEORY OF LAW

Summary

The article is devoted to the study of the concept of obligations *erga omnes* in the context of general theory of national law, to the definition of their essence and place in the system of legal relationship. The work demonstrates that due to certain terminological differences that are traditionally characteristic of the general theory of law and the theory of international law, the use of the term “obligations *erga omnes*” in domestic legal science needs some clarification. The author analyzes the possibility of belonging of obligations *erga omnes* to different groups of legal relationship, as well as the use of the concepts “obligations *erga omnes*” and “duties *erga omnes*”.

Considering that in law an obligation, as a rule, means legal relationship in which one party (obligor) is obliged to perform a certain action in favor of the other party (obligee) or to refrain from it, any obligations are usually taken to refer to concrete relative legal relationship in which the clearly defined right of one party corresponds to the clearly defined duty of the other. However, such a configuration of rights and duties is not inherent in obligation *serga omnes*, because in them the absolute duty of one part corresponds to the multiplicity of obligees, which are states as the main subjects of international law. From the point of view of the theory of modern international law, the international community as a whole cannot be considered as one individualized subject in the legal relationship of *erga omnes* character. As a result, obligations *erga omnes* are more similar to general or general regulatory legal relationship, which stands out along with concrete legal relationship and to which, however, do not include obligations.

The parallel leads the author to the idea that in the context of the classical understanding of the term “obligation” in domestic law, it might be more appropriate to use the term “duties *erga omnes*” in the translation of the *Barcelona Traction* judgment, rather than “obligations *erga omnes*”, which would be more consistent with the legal nature of this phenomenon and lead to less confusion. After all, this is not about concrete relative legal relationship, but rather about the duty of a certain subject of international law in relation to all its other subjects.

Key words: obligations *erga omnes*, duties *erga omnes*, international community as a whole, obligation as a legal relationship, general legal relationship.